

Den svenska tiggarmunkskyrkans plantyper

*De uppländska franciskan- och dominikanklosterkyrkornas planutbildning
i sitt arkitekturhistoriska sammanhang*

Av NILS SUNDQUIST

I så gott som alla svenska medeltidsstäder grundades tiggarmunkskloster, dvs. kloster av franciskan- eller dominikanordnarna. I några städer kunde t. o. m. kloster av båda ordnarna bildas, ja, vissa städer kunde vid sidan om munkklostret eller munkklostren också få nunnekloster av antingen franciskan- eller dominikanorden. Stockholm fick ett franciskanmunkskloster, ett dominikanmunkskloster och ett franciskannunnekloster. Skänninge och Kalmar fick två dominikankloster, ett för munkar och ett för nunnor, Visby och Skara fick både franciskanmunks- och dominikanmunskloster osv. Vad Uppland beträffar fanns också inom dess gräns ett antal tiggarmunkskloster. Sigtuna hade det vördnadsvärda dominikanklostret, vars kyrka, Mariakyrkan, ännu finns kvar och nu användes som stadskyrka och församlingskyrka, Enköping och Uppsala hade franciskankloster. Uppsala franciskankloster kunde härtill uppvisa en »filial» till dominikanklostret i Sigtuna, förlagd till Helgeandshuset. Betraktas Stockholm som en del av Uppland, utökas de uppländska tiggarmunksklostren med ytterligare tre, nämligen de ovannämnda franciskanmunks- och dominikanmunsklostren samt franciskannunneklostret S:a Clara, Sveriges enda nunnekloster av franciskanorden. Då vårt landskap följaktligen haft en serie av rikets främsta tiggarmunkskyrkor väcker frågan om desammas allmänna arkitekturhistoriska sammanhang vårt intresse.

Ur konsthistorisk synpunkt ha de svenska tiggarmunksklostren — kanske framförallt kyrkobyggnaderna — sin betydelse därutinnan, att de till vårt land förmedlade de kontinentala arkitekturströmningar, som hävdade kyrkoarkitekturens förenkling, både formalt och stilistiskt-dekorativt. Det var en riktning, som utgick från det folkligt fromma ideal Franciskus och Dominikus, tiggarmunksrörelsens grundare vid 1200-talets början, predikade (»fromhetens baserande på det absoluta armodet»). Sin särskilda betydelse får tiggarmunksarkitekturen i Sverige därigenom att den intränger hos oss i det känsliga skede, då unggotiken just avlösts av den mogna gotiken. Vårt första höggotiska skede under 1200-talets sista fjärdedel kommer fördenskull att avgjort präglas av med den kontinentala tiggarmunksarkitekturen besläktade stildrag. Stor betydelse får också tiggarmunksarkitekturen för det byggnads-material, som från och med 1200-talets andra hälft eller sista tredjedel blir så vanligt hos oss, nämligen teglet. Även om man icke vågar hävda att tiggarmunkarna äro de, som infört tegeltekniken till svenskt område, torde det vara berättigat att se desamma som verksamma befordrare av tegelbyggnadskonsten hos oss. Genom att de så gott som konsekvent förlade sina kloster till städerna kommo deras byggnadshyttor att i hög grad bli impulsgivande för byggnadsföretag av både sakral och profan art inom dessa.

Vad som i särskild grad kom att präglas av tiggarmunkarnas folkliga fromhetsideal inom ett kloster av deras orden var *kyrko-byggnaden*, icke blott i dess resning och detaljutbildning utan kanske framförallt i dess planutformning. Vad en tiggarmunkskyrka skulle rymma inom sin plan var genom konventets enkla arbetsidé, nämligen munkkonventets önskan att även inom kyrkorummet träda i nära kontakt med folket, givet: jämte nöjaktig plats för munkkonventet skulle kyrkobyggnaden bereda fullgott utrymme åt den gudstjänsten åhörande menigheten. En tiggarmunkskyrkas enklaste form blev fördenskull ett *munkkor* utökad med ett rymligt *åhörarrum*. Tvärskepp och korkapell saknas konsekvent i den primära tiggarmunkskyrkan. Ej heller tillåtes i en dylik intressefångande dekorativa inslag i arkitekturen. En asketisk förenkling var det enda nöjaktiga.

I samma mån som man kan förmoda att tiggarmunkskyrkan även i planutformningen verkat impulsgivande på övrig kyrkoarkitektur, i samma mån stiger vårt intresse för hur de svenska tiggarmunkskyrkorna voro utformade i berörda hänseende. Tyvärr är det svenska tiggarmunkskyrkomaterialet hårt raserat. Av det 25-tal tiggarmunkskloster, som funnos inom det medeltida svenska området — hit räknas följaktligen ej Skåne, Halland och Blekinge — finnes ej ett enda bevarat i sin helhet. Av de flesta anläggningarna finnes ej sten på sten. Bevarade till våra dagar äro endast ett fåtal kyrkobyggnader, bland dem den nyssnämnda Sigtuna dominikankyrka, Stockholms franciskankyrka (Riddarholmskyrkan), Arboga franciskankyrka (nuvarande stadskyrkan, Trefaldighetskyrkan), vartill komma Visby franciskankyrka (S. Katarina, nu ruin) och Visby dominikankyrka (S. Nicolai, nu ruin). Genom SIGURD CURMANS grundläggande uppsats, *Klostrens byggnadskonst*, i Romdahl—Roosvals *Svensk konsthistoria* (1914) känna vi dessa kyrkors planer väl. De nämnda kyrkornas byggnadsmaterial är tegel, endast de två Visbykyrkorna ha byggts i huggsten. Det befinnes sålunda att endast vid pass 20 % av det ursprungliga kyrkomaterialet står förhållandevis orubbat. Utökas det svenska området med Skåne, Halland och Blekinge, blir situationen ej mycket bättre. Endast en tiggarmunkskyrka tillkommer, nämligen Ystads franciskankyrka (nuvarande stadskyrkan). Det var reformationen som gick så hårt fram över klostren och deras kyrkor. I sitt övergivna tillstånd hade klostren icke någon funktion längre utan nedbrötos eller blevo stenbrott för kungamaktens borgbyggen. Egentligen var det endast en tiggarmunkskyrka, som fick en allmänare uppgift för framtiden, nämligen franciskankyrkan i Stockholm, Riddarholmskyrkan, som tack vare att Magnus Ladulås och Karl Knutsson valt sina gravar där fick den höga uppgiften att bli de svenska konungarnas gravkyrka.

När författaren till denna studie år 1929 — följaktligen i år för jämnt 25 år sedan — påbörjade den byggnadsarkeologiska undersökningen av ett uppländskt tiggarmunkskloster, franciskanklostret i Enköping, fanns sålunda ett alltför litet material för en bärigare karaktäristik av de svenska tiggarmunkskyrkornas plantyper.

FRANCISKANORDEN		DOMINIKANORDEN
Kustodiet Stockholm	Kustodiet Linköping	
Uppsala (1247)	<i>Visby</i> (1233)	<i>Visby</i> (f. 1230)
Enköping (1250)	Söderköping (1235)	Skara (1234)
<i>Stockholm</i> (1268)	Skara (1242)	<i>Sigtuna</i> (1237)
Stockholm nunne (1282)	Jönköping (1283)	Skänninge munk (1237)
Nyköping (1280)	Linköping (1287)	Skänninge nunne (1282)
<i>Arboga</i> (1285)		Lödöse (1243)
	Krokek (1400-tal.)	Kalmar munk (1243)
	Växjö (d:o)	Kalmar nunne (1299)
	Nya Lödöse (d:o)	Västerås (1244)
		Strängnäs (1268)
		Stockholm (1336)

Tabell 1. Tiggarmunksordnarnas kloster i Sverige. Kursivering anger helt bevarade kyrkbyggnader.

Visserligen hade spridda byggnadsarkeologiska arbeten av med dem i Enköping besläktad art, såsom i Nyköping, Söderköping, Skara, Skänninge, Gamla Lödöse och Strängnäs vid skilda tillfällen utförts, men endast på få ställen hade kyrkoplanerna kunnat klarläggas. Så var dock fallet bl. a. vid Strängnäs dominikankloster och Gamla Lödöse dominikankloster, vilka båda lämnat viktiga bidrag till vår kännedom om den svenska tiggarmunkskyrkoplanen.

Helt naturligt var det dock möjligt att bilda sig en viss uppfattning om de svenska tiggarmunkskyrkornas planutbildning i princip genom ett studium av de bevarade eller genom markngrepp identifierade kyrkorna. Det framgick vid en dylik analys att de svenska tiggarmunkskyrkorna i planhänseende fördelade sig i stort sett på tre huvudtyper. Den minst komplicerade typen bestod av en kyrkobyggnad med ett huvudskepp, som dels utökades av ett långt kor i huvudskeppets bredd, dels kompletterades på sin ena sida av ett smalare sidoskepp. Sådan plan ha bland annat franciskankyrkorna i Stockholm och Arboga haft (båda med tre-

sidigt avslutat kor). En något mer utvecklad typ, nämligen huvudskeppet utökat på ömse sidor med sidoskepp, ha bland franciskankyrkorna Visby haft och bland dominikankyrkorna Sigtuna och Visby. Den längst utvecklade typen var en kyrka med sidoskeppen framdragna också utefter hela koret. Denna typ representerades av dominikankyrkan i Strängnäs. Det framgick också vid en jämförelse att de svenska tiggarmunskyrkorna i planhänseende präglades av omisskännlig släktskap med de i vida högre grad kända danska tiggarmunsklostrens kyrkor. Dessas byggnadshistoria har ingående behandlats av VILHELM LORENZEN i det stora verket *De danske Klostres Bygningshistorie* (II, 1914, och III, 1920). De kyrkoplaner, som representeras av de svenska ovan nämnda tiggarmunskyrkorna, kunna samtliga identifieras i Danmark. Vår rikast utbildade tiggarmunskyrka, den helt igenom treskeppiga dominikankyrkan i Strängnäs, återfinner sin plan i Ribe dominikankyrka. Sigtunakyrkan med sitt treskeppiga långhus och utdragna kor i mittskeppets bredd återgår i Viborgs dominikankyrka och Horsens franciskankyrka. Visby dominikan och Visby franciskan, som uppvisa samma plan som de sist nämnda kyrkorna men ha trigonalt avslutat kor, finna sin motsvarighet bl. a. i Odense franciskankyrka. Gamla Lödöse dominikan, för övrigt också Jönköpings franciskan, vars plan kännes genom en äldre ritning, återgå i Horsens franciskan, Slesvigs franciskan, Svendborgs franciskan, Aarhus franciskan och Viborgs dominikan. Även den rikare varianten på denna tiggarmunskyrkotyp, nämligen med trigonalt avslutat kor, såsom Stockholms franciskan och Arboga franciskan, återfinnas i Danmark i Holbæks dominikan, Ystads franciskan och Odense franciskan.

Redan av denna preliminära översikt, som bygger på material som var känt redan på 1920-talet, innan min undersökning av de svenska tiggarrordnarnas byggnadskonst begynte, visar hur omisskännlig frändskapen är mellan danska och svenska tiggarmunskyrkor. Med sin närhet till kontinentala konstcentra torde de danska i sin tur stå dessas tiggarmunskyrkor nära, något som i hög grad bekräftas vid en närmare undersökning (R. KRAUTHEIMER, *Die Kirchen der Bettelorden in Deutschland*). Översikten har

också pekat mot att den asymmetriska tvåskeppiga tiggarmunkskyrkan med långt, rakt eller tresidigt avslutat kor såsom fortsättning av huvudskeppet dominerat på svenskt område. Frågan är nu hur situationen ter sig efter vad som hänt på den byggnadsarkeologiska fronten under de sista 25 åren. Innan svar på denna fråga ges, synes det vara lämpligt att ytterligare beröra det rika danska materialet och däri söka utkristallisera hela dess serie tiggarmunkskyrkoplaner, av vilka ju de ovan berörda endast voro en del.

Det befinnes att man i det danska materialet kan särskilja åtminstone *fem* skilda tiggarmunkskyrkoplaner, bortsett från någon enstaka särform. Man bör dock komma ihåg att dessa skilda plan typer strängt taget utan undantag endast äro att betrakta som variantuttryck för tiggarmunksrörelsens ovan antydda idé att kyrkorummet i princip enbart skall omsluta utrymme för munkkonventet och för den gudstjänstgörande menigheten. Den översikt, som här skall lämnas, avser icke att påvisa den kronologiskt betingade utvecklingsgången hos kyrkorna utan vill endast särskilja de olika *typerna*, från den enklare till den mer sammansatta. Förfaringsättet är så mycket mer motiverat som en tiggarmunkskyrkas anläggande långt ifrån konsekvent följt regeln att den tidigast utbildade planen varit den enklaste. Ej ovanligt var att tiggarmunkskyrkor redan från början anlades med mera sammansatta former. Vad som betingat kyrkoplanen i ett nygrundat konvent torde ha varit den ekonomi man förfogade över: har denna varit blygsam har kyrkan blivit enkel, har den varit gynnsam har kyrkan fått en mera »utvecklad» form. Men å andra sidan kan man icke bortse från den vanliga kronologiska utvecklingen. Många exempel kan ges på att en kyrka anlagts i enklare form och därefter genomgått systematiska utbyggnadsskeden mot mer innehållsrika former.

Den enklaste, dvs. minst sammansatta tiggarmunkskyrkan på danskt område finna vi i Ystads franciskan I. Kyrkan har utgjorts av en rektangulär byggnad i ett skepp tillsynes utan tillfogad långkor. Det är möjligt att också Lunds dominikan I haft denna enkla form. Berörda kyrkoplan, som där den kan påvisas i flera fall

möjligen är att betrakta som ett övertaget eller ännu icke fullbordat kyrkorum och därför utgör undantag mot det vedertagna, betecknas i det följande som typ A. En något mer sammansatt typ utgöres av ett enskeppigt kyrkorum med tillfogad långsträckt koravdelning i samma bredd, antingen med rak eller med tresidig avslutning. Denna typ är den enklaste, helt genomförda tiggarmunkskyrkotypen. Kyrkoplanen benämnes i fortsättningen B-typ, omslutande varianterna med rak koravslutning, B 1, och trigonal koravslutning, B 2. B 1-typen återfinnes bl. a. i Slesvigs franciskan I, Horsens franciskan I, Aarhus dominikan I, Viborgs dominikan I; B 2-typen i Viborgs franciskan, Nyköping-Falsters franciskan, Holbæks dominikan och Gaunö dominikannunne.

Nästa kyrkoplantyp, som jag benämner C-typen, torde ha varit den allmännast förekommande inom de danska tiggarmunksklostren. Det är den — också på svenskt område, som nyss sades, så rikt företrädda — tvåskeppiga kyrkan, där huvudskeppet utökats med ett sidoskepp åt den sida, som vetter bort från klausuren, och där huvudskeppet utökats med ett långt kor i samma bredd, antingen rakt avslutat, variant C 1, eller tresidigt, variant C 2. Varianttyp C 1 med nordligt sidoskepp återfinnes hos Horsens franciskan II och Viborgs dominikan II, varianttyp C 1 med sydligt sidoskepp hos Slesvigs franciskan II, Svendborgs franciskan och Aarhus dominikan. Varianttyp C 2 med nordligt sidoskepp ses hos Holbæks dominikan och samma variant med sydligt sidoskepp hos Ystads franciskan II och Odense franciskan. Det torde av ovanstående redan ha framgått att de mera innehållsrika kyrkoplanerna kunnat framstå även på så sätt att ett enklare kyrkorum med tiden utbyggts med nya delar.

En sådan utveckling torde ha varit vanlig i synnerhet hos den danska tiggarmunkskyrkan av typ D, nämligen den treskeppiga med utdraget kor, antingen rakt avslutat, D 1, eller tresidigt, D 2. Varianten D 1 återfinnes nämligen först i Horsens franciskans tredje skede och i samma skede hos Viborgs dominikan. Varianten D 2 återfinnes hos Odense franciskan och Hälsingborgs dominikan (den senare enligt meddelande av L.-G. KINDSTRÖM).

Som den i planhänseende längst utvecklade tiggarmunkskyrkan

i Danmark står det i hela kyrkans längd treskeppiga kyrkorummet. Det återfinnes i Ribe dominikan. Typen betecknas här som E.

Ehuru det kan förmodas att någon ytterligare, i en eller annan detalj varierande tiggarmunkskyrkoplan kan förekomma inom danskt material, torde bilden av de danska franciskan- och dominikankyrkornas former icke fjärma sig alltför väsentligt från vad översikten av de fem huvudtyperna A, B, C, D och E ovan givit. Av intresse är nu att granska hur det svenska materialet förhåller sig till det danska, sedan detsamma under de sista decennierna tillförts de resultat, som byggnadsarkeologiska undersökningar inom några av de nedbrutna tiggarmunksklostrens ruinfält givit.

FRANCISKANORDEN. Från de svenska franciskanklostren ha byggnadsarkeologiskt material tillgängliggjorts vid de till kustodiet Linköping hörande klostren i *Söderköping*, *Skara* och *Visby* och vid de till kustodiet Stockholm hörande klostren i *Nyköping*, *Uppsala* och *Enköping*.

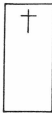
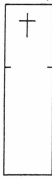
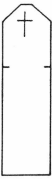

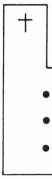
Vid Söderköping ge några frilagda delar av klosterkyrkans undermarksruin kunskap om kyrkans utveckling. Enligt utgrävaren har kyrkan i förstone haft blygsammare format men i sitt slutskede sannolikt fått tvåskeppigt långhus med sidoskeppet i norr och långt utdraget, tresidigt avslutat kor (C 2). I Skara bevarar ännu partier i källarvåningen till den gamla Veterinärinrättningen Brogården rester av Skaraklostrets kyrka. Lämningarna äro dock så små och i sitt dolda läge så svårtydda att en helt tillfredsställande rekonstruktion ännu ej synes möjlig. I Visby har det framgått att den utvecklade kyrkan företråts av en enskeppig kyrka med svagt indraget långkor. I Nyköping ge lämningarna efter klosterkyrkan rikare förutsättningar. Kyrkan har varit enskeppig med långt utdraget kor i skeppets bredd; koravslutningen har dock icke varit möjlig att bestämma. Med hänsyn till de bevarade arkitekturdetaljernas kvalitet är jag dock böjd för att tro att den varit trigonal. Kyrkans typ skulle fördenskull snarast bli B 2. Uppsala- och Enköpingsklostren har författaren haft tillfälle att arkeologiskt undersöka. Uppsalakyrkan har haft Stockholms och Arbogas plan (C 2). Enköpings första kyrka har utgjorts av en mindre rektangel, som motsvarades av huvudskeppet. Slutplanen, då det långa munkkoret tillfogats, har tyvärr icke lika säkert kunnat bestämmas. Det av mig tidigare förmodade norra sidoskeppet har visat sig svårt att betryggande verifiera. Jag stannar tillsvidare vid att

betrakta Enköpingskyrkan i sin slutform som enskeppig med långt utdraget, rakt avslutat kor (B 1).

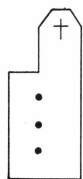
DOMINIKANORDEN. Av de svenska dominikanklostren ha byggnads-arknologiska undersökningar kunnat företagas vid *Gamla Lödöse, Kalmar, Västerås, Stockholm* och *Skänninge nunne*.

I Gamla Lödöse har klosterkyrkan kunnat utgrävas helt. Den har haft två skepp, med sidoskeppet i söder, och det långa koret rakt avslutat. Av Kalmar munkkyrka ha väsentliga partier frilagts. Dessa ge vid handen att kyrkan haft tresidigt avslutat kor. Skeppets eller skeppens utsträckning ha dock icke kunnat verifieras, varför det vore tillrådligast att stanna vid typen B 2. Men då de flesta svenska dominikankyrkorna haft minst två skepp kan det vara motiverat att tillsvidare hänföra Kalmar till C 2. Den under 1954 frilagda Västeråskyrkan har (enligt benäget meddelande av SVEN DRAKENBERG) med sitt tresidiga kor i förstone haft två skepp, huvudskepp och nordligt sidoskepp, men i en andra utbyggnadsperiod fått även sydligt sidoskepp. Stockholms dominikankyrka, som synes haft ett originellt snett utdraget kor, kan förmodligen föras till B 1-typen. Skänninge dominikannunnekyrka, slutligen, visar sig ha en blygsam rektangel som byggnadskropp och kan närmast föras till A; dock är att märka att nunnekyrkorna icke säga så mycket allmänt sett, då deras konventsorganisation helt skilde sig från munkkyrkornas.

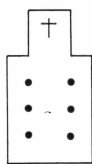
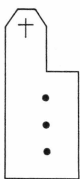
Av det nu anförda finna vi att ett flertal kyrkoplantyper kunnat identifieras genom det nytillkomna materialet. Den enkla A-typen har återfunnits vid Enköpings franciskan I och Skänninge dominikannunne, den något mer sammansatta typen B har återfunnits vid Enköpings franciskan II, Nyköpings franciskan och Visby franciskan I. Den ännu något mer utvecklade typen C har identifierats vid Gamla Lödöse dominikan (C 1), sannolikt också vid Söderköpings franciskan II (C 2), vid Uppsala franciskan (C 2), vid Västerås dominikan I och möjligen också vid Kalmar dominikan. Slutligen har den utvecklade treskeppiga typen D återfunnits vid Västerås dominikan II (D 2). Det befinnes följaktligen att när det nytillkomna materialet lägges till det gamla bli även i Sverige samtliga de kyrkoplantyper och varianter, som vi funnit inom de danska tiggarmunksklostren, belagda. Ingen från det danska materialet avvikande plantyp eller variant har påträffats i Sverige.

Land och orden	 A	 B 1	 B 2	 C 1	
SVERIGE <i>Franciskan orden</i> <i>Dominikan orden</i>	Enköping I Söderköping I (?)	Enköping II Visby I	Nyköping(?)	Jönköping	G:la Lödöse
FINLAND <i>Franciskan orden</i> <i>Dominikan orden</i>					
DANMARK <i>Franciskan orden</i> <i>Dominikan orden</i>	Ystad I Lund (?)	Slesvig I Horsens I Aarhus I Viborg I	Viborg Nyköping F Holbæk I Gaunö N	Horsens II Viborg II	Slesvig II Svendborg Aarhus Halmstad(?)
NORGE <i>Franciskan orden</i> <i>Dominikan orden</i>	Kungahälla (?; tresidigt kor)	Oslo	Oslo Bergen		

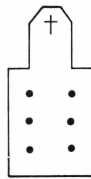
Tabell 2. Tablå över de nordiska tiggarmunkskyrkornas fem huvudplan-typer med varianter (schematiskt framställda, A, B, C, D och E).

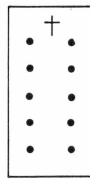
C 2

D 1

D 2

E

Stockholm I
Uppsala
Årboga
Söderköp. II (?)

Västerås I
Kalmar (?)

Stockholm II
Visby II

Visby II
Västerås II

Sigtuna

Åbo (?)

Strängnäs

Ystad II
Odense

Horsens III

Odense

Holbæk II

Viborg III

Hälsingborg

Ribe

För att göra jämförelsen överskådlig har jag uppställt en tabell med de fem kyrkoplantypernas, A, B, C, D, E, förekomst i i första hand Danmark och Sverige och härtill i Nordens övriga länder.

Ehuru tiggarmunksordnarna långt ifrån voro bundna av så stränga föreskrifter vid klosterkyrkans planutformning som vad fallet var exempelvis hos cistercienserna, finner man att i Norden en viss praxis utbildats, ej minst som följd av den antydda önskan om två gudstjänstrum, ett för munkarna själva och ett för menigheten. Alla tillämpade planutformningar återgå på ytterlig enkelhet. Tvärskepp saknas alltid och det asymmetriska i kyrkorummet har man till synes ej varit orolig för, då ju det tvåskeppiga kyrkorummet, dvs. mittskeppet utökat med ett lägre sidoskepp åt antingen norr eller söder, kan sägas ha varit det mest omhuldade. Det *funktionella*, icke det estetiska, fick bli avgörande. Åsidosättandet av de estetiska kraven, det fulländade, kan återgå på tiggargarornarnas fromma armodsideal.

Den bild vi få av Danmarks och Sveriges tiggarmunkskyrkor förändras icke om också de övriga nordiska ländernas material föres in i synfältet. I Finland har Åbo dominikan sannolikt haft treskeppigt långhus och kor i mittskeppets bredd. I Norge har Oslo dominikan varit enskeppig med svagt indraget kor och Oslo och Bergens franciskankyrkor ha haft enkla skepp med tresidigt avslutade långkor i samma bredd. Både Tysklands och Englands franciskan- och dominikankyrkor ha oftast någon av de nordiska tiggarmunkskyrkornas plantyper — om än i mera ymnigt dimensionerade former —, varför mycket talar för att besläktade tiggarmunkskyrkoplaner återgå inom stora delar av kontinental-europeiskt område.

LITTERATUR

SVERIGE

Allmänt

SIGURD CURMAN, Klosters bygnadskonst; i Svensk konsthistoria, utgiven av Romdahl—Roosval (1914).

Franciskanorden

NILS SUNDQUIST, Klostren inom Uppsala ärkestift; i Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1945. Jfr DENS., Östra Aros, Uppsala stads historia, I (1953). — DENS., Klostren i Södermanland; i Sörmäländska kyrkor, band 9 (1953).

MARTIN OLSSON, Riddarholmskyrkan; i Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, Stockholms kyrkor, Band II (1937).

ERIK LUNDBERG, Visby, Kyrkoruinerna och domkyrkan. Svenska fornminnesplatser N:o 22 (1934). — DENS., Topografiska stadsundersökningar, I, Söderköping. Kungl. Vitterhets Akademiens Handlingar, Del 39: 1 (1928).

N. BECKMAN, Franciskanerklostret i Skara, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift III: 5—6 (1913).

HARALD WIDÉEN, Franciskanklostret i Skara. Särtryck ur Skaraborgs läns tidning 1943, nr 13 och 14.

FRITH. HALL, Jönköpings kloster, Meddelanden från Norra Smålands fornminnesförening, I (1907).

Jönköpings historia, Första delen (1917) och Andra delen (1918).

Dominikanorden

ERIK LUNDBERG, Visby. Kyrkoruinerna och domkyrkan. Svenska fornminnesplatser N:o 22 (1934). — DENS., Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, 1000—1400 (1940).

BERTIL BERTHELSON tills. med HARALD WIDÉEN, Mariakyrkan. Några byggnadshistoriska detaljproblem; i *Situne Dei* 1943.

NILS SUNDQUIST, Cistercienserna och tegelbyggnadskonsten; i Arkeologiska forskningar och fynd, Studier utgivna med anledning av H. M. Konung Gustaf VI Adolfs sjuttioårsdag 11/11 1952.

Skänninge stads historia, utgiven under redaktion av ADOLF SCHÜCK, 1929.

ADOLF SCHÜCK och BENGT CNATTINGIUS, Skänninge. Svenska fornminnesplatser nr 36 (1948).

CARL R. AF UGGLAS, Gamla Lödöse, Historia och arkeologi, Göteborgs jubileumspublikationer, IV, Göteborg (1931).

HARALD ÅKERLUND, Dominikanerklostret i Kalmar; i Sancte Christophers Gilles Chronica IX—X (1936).

C. W. HEDSTRÖM, Den forna dominikankyrkan i Strängnäs; i Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, Band I (1884).

NILS SUNDQUIST, Klostren i Södermanland; i Sörmländska kyrkor, Band 9 (1953). — DENS., Klostren inom Uppsala ärkestift; i Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1945.

FINLAND

Dominikanorden

JUHANI RINNE, art. Turun loustari, i Iso tietosanakirja, 14 (1938).

NORGE

Franciskanorden

ANDERS BUGGE, Kyrkliga byggnader, deras inredning och skrud. Norge. Nordisk kultur XXIII (1933).

GERHARD FISCHER, Oslo under Eikaberg (1950).

Enligt NILS LAGERHOLM förmodas den under de sista åren till sina ytterkonturer frilagda klosterkyrkan i Kungahälla ha varit den forna stadens franciskankyrka. Dess mått är 9×23 m; koret har haft tredsidig avslutning. Kyrkan torde snarast vara att hänföra till A-typen, närmare bestämt en dess variant, som analogt med de övriga typerna bör betecknas som A 2.

Dominikanorden

GERHARD FISCHER, Oslo under Eikaberg (1950).

DANMARK

Franciskanorden

VILH. LORENZEN, De Danske Franciskanerklostres Bygningshistorie; i De Danske Klostres Bygningshistorie, II, 1914.

Dominikanorden

VILH. LORENZEN, De Danske Dominikanerklostres Bygningshistorie; i De Danske Klostres Bygningshistorie, III, 1920.

RAGNAR BLOMQVIST, Danmarks första dominikanerkloster (Lund); i Kulturen 1943.

HARALD NILSSON, S:ta Katarina kloster i Halmstad; i Vår bygd 1934.

TYSKLAND

Allmänt

RICHARD KRAUTHEIMER, Die Kirchen der Bettelorden in Deutschland (1925).